

Peygamber Elçisinden Yankesicilerin Pirine: Osmanlı Geleneğinde Bir Oyunbaz [Trickster] Olarak Amr-ı Ayyâr

From the Prophet's Messenger to the Master of Pickpockets: Amr-i Ayyar as a Trickster in the Ottoman Tradition

Metin Samancı*

Öz

Bu makale, İslam coğrafyasının edebî-folklorik anlatılarında yer alan oyunbaz (trickster) figürü Amr-ı Ayyâr'ı, Osmanlı edebiyat geleneğinin cenkname ve Hamzanâme türleri üzerinden analiz etmektedir. Sahabe Amr b. Ümeyye'den esinlenerek kurgulanmış karakterin kurnazlık, çeviklik ve sınır tanımazlık gibi evrensel trickster özellikleri, metinlerden alınan örneklerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Amr-ı Ayyâr'ın fiziksel tasviri (kısa boy, köselik) Osmanlı kıyafet ilmi bağlamında değerlendirilerek, bu özelliklerin hilekârlıkla ilişkilendirilişi ve Türk kültüründeki Köse/Aldar Köse gibi tiplerle benzeşen yönleri ortaya konulmuştur. Ayrıca, karakterin kılık değiştirme yeteneğinin düşmanı küçük düşürme işlevi ve metinlere kattığı mizahî boyut vurgulanmış; hırsızlık eylemi ise tüm becerilerini sergilediği bir performans olarak yorumlanmıştır.

Çalışmada, Amr-ı Ayyâr'ın deyimleşmiş olağanüstü dağarcığı, Alevi-Bektaşî ritüellerindeki varlığı ve çeşitli zümrelere pir kabul edilişi gibi çok katmanlı kültürel izler, Osmanlı toplumsal hafızasındaki sürekliliği göstermek amacıyla ele alınmıştır. Çalışmada yöntem olarak metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, Amr-ı Ayyâr'ın kutsal ile sınır tanımazlık arasındaki ikili yapısıyla Osmanlı edebiyatının dikkat çekici bir oyunbaz figürü olduğu savunulmuştur. Evrensel bir figürün Osmanlı bağlamında yeniden üretimini inceleyen bu çalışma, kültür tarihi ve edebiyat incelemeleri kesişiminde özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar sözcükler: oyunbaz, Amr-ı Ayyâr, Hamzaname, cenkname, pir.

Abstract

This article analyzes the trickster figure Amr-i Ayyar, found in literary and folkloric narratives of the Islamic world, through the genres of cenkname and Hamzaname within the Ottoman literary tradition, and inspired by the historical companion Amr b. Umayya's universal trickster traits—such as cunning, agility, and boundary-defying behavior—are examined through comparative textual examples. Amr-i Ayyar's physical description (short stature, beardlessness) is discussed within the framework of Ottoman physiognomy (kıyafet ilmi), revealing how these features were linked to deceitfulness and how they echo familiar types in Turkic-Islamic culture, such as Köse or Aldar Köse. His ability to disguise himself is highlighted as a means to ridicule enemies and introduce humor into the texts. At the same time, thievery is interpreted not merely as theft but as a performative act.

The study also explores his proverbial repertoire, his presence in Alevi-Bektashi rituals, and his veneration as a pir (spiritual guide) by various groups, illustrating his layered cultural significance and continuity within Ottoman collective memory. Text analysis method was used as the method in the study. Ultimately, the article argues that with his dual nature—both sacred and transgressive—Amr-i Ayyar stands out as a notable trickster figure in Ottoman literature. By examining the localized reproduction of a universal archetype, the study makes an original contribution at the intersection of cultural history and literary analysis.

Keywords: trickster, Amr-i Ayyar, Hamzanama, janknama, pir.

* Sorumlu yazar - Corresponding author & Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi metinsamanci@hotmail.com.tr

Araştırma Makalesi - Research Article & Benzerlik / Similarity: 10

Başvuru - Submitted: 5 Temmuz 2025 & Kabul & Accepted: 2 Kasım 2025

Atıf & Citation: Samancı, M. "Peygamber Elçisinden Yankesicilerin Pirine: Osmanlı Geleneğinde Bir Oyunbaz [Trickster] Olarak Amr-ı Ayyâr", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 28 (2026): 227-251.

Giriş

Oyunbaz,¹ *trickster* figürü mitoloji, folklor, edebiyat ve popüler kültürde sıkça rastlanan kurnaz, aldatıcı ve düzenbaz varlıkları temsil eder. Antropolog Radin'in 1956 yılındaki çalışmasıyla² bu figür akademik bir kavram olarak incelenmeye başlamıştır. Trickster, farklı kültürlerde kendini gösteren çeşitli temsilleriyle tek bir yapı olarak tanımlamayı zorlaştıracak bir karmaşıklığa sahiptir. Bu nedenle genelleyici ve karşılaştırmacı bir bakış açısı bazı araştırmacılar tarafından reddedilmektedir. Bununla birlikte bu karmaşıklık ve çeşitliliğe rağmen benzerlikler üzerinden genel bir trickster figüründen bahsetmenin mümkün olduğunu savunanlar da vardır.³ Trickster çalışmaları arketipsel sembolizm, yapısal ve işlevsel kuramlar gibi çeşitli yaklaşımlarla ilerlemiş; öte yandan kimi araştırmacılar psikanalitik yorumlar yerine kültürel bağlama odaklanmayı savunmuştur. Örneğin Evans-Pritchard trickster figürünün her kültürde, hatta her anlatıda benzersiz olduğunu ve kültürel bağlam tarafından şekillendiğini savunur. Ona göre anlatılarda yüzeyle duran trickster figürü ek sembolik yorumlar yüklemekten de anlaşılabilir.⁴

Trickster olarak adlandırılan kahramanlar Türk anlatı dünyasında da yer almaktadır. *Keloğlan*, *Köse*, *Dazlak*, *Yarımca* gibi çeşitli tiplerde karşımıza çıkan bu figüre yönelik çeşitli çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.⁵ 'Sürekli hareket eden; atılgan, gözü pek' anlamlarında olup zamanla 'hırsız, yankesici; düzenbaz' anlamlarını kazanan '*ayyâr* kelimesi İngilizcedeki *trickster* kelimesinin karşılığı gibidir. Nitekim kimi kaynaklarda kelimenin karşılığı olarak *tricky vagabond* 'düzenbaz berduş' ifadesi verilmiştir.⁶ Abbâsiler döneminde bir tür fedai bölüğü olan ayyarlar aynı zamanda fütüvvet teşkilatının silahlı kısmına da isim olmuştur. Dağarcık, sapan, hançer gibi araçlarla yarı çıplak şekilde çokça seyahat edip gizlice

¹ Trickster kavramı Türkçe literatürde hilekâr, hilebaz, düzenbaz gibi kelimelerle karşılanagelmiştir. Sadece olumsuz çağrışımlar yapan bu kelimeler figürün hilenin yanında bilgelik ve kurtarıcılık da bulunduran çift yönlü doğasını tam karşılamamaktadır. Literatürdeki bu eksiği gidermek için Türk anlatı dünyasından seçilen örneklerin incelediği bir çalışmada ortak ve bütüncül bir karşılık olarak oyunbaz kelimesi önerilmiştir: Işıl Kar Tekgül ve Aynur Koçak, "Hilebaz Anlatı Kahramanlarına Türkçede Bütüncül Bir Adlandırma Önerisi: Oyunbaz", *Folklor/Edebiyat* XXX, 119 (2024), 575-88. (erişim: 04.05.2025); Çalışmamızda söz konusu öneriyi dikkate alarak oyunbazı tercih ettik. Makalede görüleceği gibi hem kurtarıcı yönü bulunan hem de düşmanlarına sürekli oyunlar oynayan bu renkli ve eğlenceli figür için oyunbaz terimi oldukça uygun düşmektedir.

² Paul Radin, *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*, (Philosophical Library, 1956).

³ William J. Hynes ve William G. Doty, *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts, and Criticisms* (Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1997), 2.

⁴ Akt. Hynes ve Doty, *Mythical Trickster Figures*, 19.

⁵ Tekgül ve Koçak, "Hilebaz Anlatı Kahramanlarına Türkçede Bütüncül Bir Adlandırma Önerisi: Oyunbaz", 580.

⁶ J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon: Shewing in English the significations of the Turkish terms*, C. II (İstanbul: Çağrı Yayıncılık, 1987), 1329.

düşman saflarına sızarlardı. Ayyarların piri olarak sahabe Amr b. Ümeyye ed-Dâmîrî kabul edilmiştir.⁷

Peyk-i resul ‘peygamber elçisi’ olarak bilinen Amr b. Ümeyye (ö. 679-80’den önce) Hz. Muhammed’in beş kez elçi olarak görevlendirdiği ve İslâm tarihinin ilk diplomatı olarak anılan bir sahabedir.⁸ Ayrıca Hz. Muhammed onu Mekkelilerce çarımha gerilen bir sahabenin naaşını almak gibi tehlikeli görevlere de göndermiş; o da bu görevlerin her birini başarıyla yerine getirmiştir.⁹ İslâmdan önceki döneminde “cesur suikastçi” olarak anılan Amr b. Ümeyye çevikliği, cesareti ve zekâsıyla fetihlerde yer almış; kılık değiştirme yeteneği ile düşman saflarına ustaca sızmasıyla dikkat çekmiştir.¹⁰

Amr-ı Ayyâr ise Amr b. Ümeyye’nin gerçek kişiliğinden hareketle kurgulanmış; siyer, cenkname, *Hamzanâme* gibi dinî-destanî edebî ürünlerde yer bulmuş; Hz. Ali ve Hz. Hamza gibi ilgi görmüş bir kahramandır. Kurnazlığı, çevikliği, hırsızlığı gibi birçok noktada tam anlamıyla bir oyunbaz figürüdür. Olağanüstü dağarcığı deyim konusu olmuş, Alevilik’te cem ritüellerinde adı anılan; asesler, peykler, yankesiciler gibi birçok zümrenin piri kabul edilmiş ve bu gibi yönleriyle kültürel bellekte yer edinmiştir.

Amr-ı Ayyâr, adının anıldığı eserlere yönelik yapılan akademik çalışmalarda incelemeye alınmışsa da sadece ilgili eserin kısıtlı bir bölümüne odaklanıldığı için bütün yönleriyle kapsamlı bir biçimde ortaya konulmamıştır. Bunun sonucu olarak da onun oyunbaz figürü ile ilişkisi göz ardı edilmiştir.

Figüre odaklanan pek çok kuramsal yaklaşım (mitolojik, psikanalitik, sosyolojik vb.) bulunmakla birlikte çalışmada Amr-ı Ayyâr’ın edebî metinlerdeki somut temsillerinden hareketle fiziksel, zihinsel ve eylemsel özelliklerinden hareketle onun kendine özgü portresini bütüncül bir şekilde çizmeye odaklanıldı. Siyer ve cenknameelerde Amr-ı Meyye olarak karşımıza çıkan bu karakter *Hamzanâme*’de Amr-ı Ayyâr’a dönüşerek tam bir oyunbaza evrilmiştir.¹¹ Bunun için kayıp ciltleri ve karmaşık olay örgüsüyle takibi güçleşen *Hamzanâme*’nin metinleri arasından seçkisel yöntemle figürü en belirgin ve öz şekilde barındıran anlatıları belirlendi.

Amr-ı Ayyâr’ın oyunbaz kimliğini çözümlerken izlediğimiz sıralı yaklaşım onun fiziksel özelliklerinden eylemlerine ve nihayetinde kültürel kodlara uzanan bütüncül bir çerçeve sunar. Öncelikle oyunbazlığının temelini oluşturan kısa boy ve zayıflıktan

⁷ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. I (İstanbul: OSEDAM, 2016), 501-4.

⁸ Mehmet Ali Kapar, “İlk İslam Diplomatı Amr b. Ümeyye ed-Damrî”, *İSTEM*, 30 (2017), 271-85. (erişim 04.05.2025)

⁹ Mustafa Fayda, “Amr b. Ümeyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III, (İstanbul 1991), s. 94.

¹⁰ Mustafa Özdemir, “Amr b. Ümeyye ed-Damrî’nin Hayatı ve Rivayetleri” (yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2022), 24-40.

¹¹ Bazı tezlerde karakterin ismi yazım benzerliği nedeniyle ‘Ömer Ayyâr’ şeklinde okunmuştur. Çalışmamızda bu örneklerden ayrıca belirtmeden Amr olarak bahsettik. Klasik metinlerde bu karışıklığı önlemek için Amr isminin sonuna ‘vav’ harfi eklenir; ancak her yazmada, özellikle *Hamzanâme* gibi sözlü performans geleneğinden beslenen eserlerde bu ayırıcı unsur bulunmaz.

başladık; zira bu özellikler kalıplaşmış savaşı algısını bozan özelliklerdir. Ardından bu özelliklerini kurnazlık ve çeviklikle nasıl avantaja dönüştürdüğüne (örneğin kimlik değiştirme, tuzaklar kurma) ve bunun eserlere nasıl bir dinamik kattığına değinildi. Nihayet tüm bu niteliklerinin somutlaştığı en çarpıcı özelliği olan hırsızlık eylemine, ardından onun peyk ve pir olarak kültürel bellekteki yerine dikkat çekildi.

1. Trickster Figürünün Genel Özellikleri

Sınırları aşmak ve tabuları yıkmakla ünlü bu figürün belirgin bir tasvirini yapmak zor olsa da çeşitli anlatılarda sergilediği ortak özellikler ana hatlarıyla bir tanımlamayı mümkün kılmaktadır. Hynes, trickster çalışmalarında kullanılacak “mütevazı bir harita, sezgisel bir kılavuz ve ortak bir dil” oluşturmak amacıyla tricksterin altı özelliğini ortaya koymuştur.¹² Trickster figürlerinin belirgin özelliklerinin merkezinde (1) belirsiz ve anormal kişilik yatmaktadır. Bu özelliğinin devamı olarak (2) aldatıcılık ve hilekârlık, (3) kılık değiştirme (4) durumu tersine çevirme (5) Tanrıların habercisi/taklitçisi olma (6) kutsallık ve ahlaksızlığı bir arada taşıma gelir. Her trickster figüründe bu özelliklerin tümü bulunmayabilir ama çoğu zaman bu özellikler belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Bu çerçevede mitik anlatılar için ortaya konmuştur; ancak mitlerden efsanelere, destanlardan masallara kadar çeşitli edebî anlatılarda görülen bu figürü anlamak için fikir verir.

2. Amr-ı Ayyâr’ın Fiziksel Özellikleri

Amr-ı Ayyâr’ın dış görünüşü onun oyunbaz doğasını yansıtan önemli bir unsurdur. Kısa boyu, zayıflığı ve köseliği onun hilekârlık, kurnazlık ve çevikliğinin birer işaretidir. Bu fiziksel özellikler sadece dış görünüme yönelik ayrıntılar değil anlatılarda aktarılan özelliklerin yansımalarıdır.

2.1. Hilekârlığın Temsili: Kısa Boy ve Zayıflık

Oyunbaz figürlerinin en belirgin özelliklerinden biri bedenlerinin küçüklüğüdür. Kurbanlarına kıyasla bedeni oldukça küçüktür; ya örümcek, tavşan, kaplumbağa, tilki gibi küçük hayvandır ya da ufak tefek bir insandır.¹³ Amr da “Vücudunda yüz dirhem et yok” gibi abartılı ifadelerle oldukça zayıf betimlenir.¹⁴ Ancak zayıflığı onun için avantaja dönüşür. Bir cenknameye esir düştüğünde düşmanları çok zayıf olduğu için

¹² William J. Hynes, “Mapping The Characteristics of Mythic Tricksters: A Heuristic Guide”, *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts, and Criticisms*, ed. William J. Hynes ve William G. Doty (Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1997), 34-42.

¹³ Harold Scheub, *Trickster And Hero: Two Characters in The Oral And Written Traditions of The World* (Madison: The University of Wisconsin Press, 2012), 6.

¹⁴ Muhammed Efendi, *Sîretü'n-Nebî: (inceleme-tenkitli metin)*, haz. Bayram Özfirat C. II (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 1067.

onu kurban etmekten vazgeçerler.¹⁵ Esir düştüğü bir cenknamede bedeni çok küçük olduğu için bağlarından kolayca kurtulabileceği düşüncesiyle bağlanmaz.¹⁶

Hamzanâme'de Amr'ın hikâyesi hem onun küçüklüğünü hem de babasının kurnazlığını yansıtan erken doğum ayrıntısı ile başlar. Nuşirevan'ın veziri tarafından Hamza ile aynı gece doğan on çocuğa altın verileceğini işiten Ümeyye Sarban altın arzusuyla karısına altı aylıktan düşük yaptırır ve “bir top gibi nesne”ye benzeyen bebeği vezire götürür.¹⁷ Nitekim Amr'ın oğlu ondan “anadan eksik vakitle doğmuş Amr-ı Ayyâr” diye bahseder.¹⁸ Zayıflığının sebebini veren bu anlatı kurnazlığının babasından miras kaldığını da göstermektedir.

Amr'ın boyu da oyunbaz doğasına uygun şekilde kısadır. Kıyafet ilmine göre uzun boy saflık, kısa boysa hilekârlık alametidir.¹⁹ *Hâverânnâme*'de Amr-ı Ümeyye ile Malik Ejder'in boy farkı üzerinden bunu görebiliriz. Calasso'ya göre eserde Hz. Ali'nin dostları ikili hâlde sunulur ve zıtlıkları vurgular. Amr-ı Ümeyye mükemmel bir tuzak kurucuyken Malik Ejder tuzaklara düşer.²⁰ Bu tespit boyun sadece dış görünüşle ilgili olmadığını, anlatıdaki rolleri de şekillendirdiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Amr kısayken Malik Ejder olağanüstü uzun boyludur.²¹

Amr'ın fiziksel görünümünü istediği gibi değiştirebilmesi onun aldatıcılığını pekiştirmektedir. Cenknamelerde bu esneklik vurgulanır; Hz. Ali ondan “Dilirse bir arşın küçük olur dilerse kırk arşın büyük olur.” şeklinde bahseder.²² Bir başka cenknamede kılık değiştirerek kendini uzun boylu bir delikanlı gibi göstermiş; düşman saflarına kolaylıkla sızabilmiştir.²³

¹⁵ Darîr, *Kitab-ı Siyer-i Nebi*, haz. Faruk Görtünca, C. III (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1986), 334-59; Muhammed Efendi, *Sîretü'n-Nebî*, 1040-99; Yılmaz Top, “Münîri (öl. H. 927/M. 1521)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si (6-7. cilt): İnceleme-Metin” (doktora tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2011), 429.

¹⁶ İlyas Kayaokay, *Hz. Ali Cenk-nâmeleri: Yeni Bir Nüsha Işığında Eski Anadolu Türkçesi Devri Manzum: Beyazarılı Ma'âzoğlu Hasan, Selâsil Kalesi Cengi-Cenâdil Kalesi Cengi-Nakıboğlu Taceddin, Aden Kalesi Cengi-Şeyyâd İsâ, Salsâl-nâme*, (İstanbul: DBY, 2021), 372.

¹⁷ Tuğçe Soyal, “Hamzanâme'nin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)” (yüksek lisans tezi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, 2018), 140.

¹⁸ Reyhan Çorak ve Feyza Başgöze, *Hamzanâme: Hamzazâde Rüstem'in Cenk ü Cidali* (İstanbul: Ketebe, 2021), 39.

¹⁹ Âmil Çelebioğlu, “Kıyafet İlmî ve Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyafetnameleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı*, 11:2 (1979): 336.

²⁰ Giovanna Calasso, “Il Xâvar-nâmê di Ibn Hôsâm: Note Introduttive”, *Rivista Degli Studi Orientali*, sy 48 (1974 1973): 161-62.

²¹ İsmail Toprak, *Hazreti Ali Cenklere*, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014), 217; 245.

²² Toprak, *Hazreti Ali Cenklere*, 180.

²³ İlyas Kayaokay, *Türk Edebiyatında Manzum Hz. Ali Cenk-nâmeleri ve Diyarbakırlı İbrahim Şükri'nin Kıssa-i Kan Kal'ası ile Hikâye-i Haver-Zemîn Adlı Mesnevileri* (İstanbul: DBY Yayınları, 2022), 232.

Amr'ın boyu, gücünü olduğundan farklı gösteren bir aldatmacadır. *Hamzanâme*'de Hamza'nın boyu on sekiz arış, iri cüssesiyle meşhur Lendüha'nın boyu seksen altı arış iken Amr'ın boyu yedi arıştır. Buna rağmen Lendüha'ya akıllara zarar oyunlar etmiştir; gücü de Hamza kadar vardır.²⁴ Bu anlamda Amr'ın kısa boyu düşmanlarını yanıltan bir maske gibidir.

Esin kaynağı Amr b. Ümeyye'nin boyu bilinmese de Evliya Çelebi meşhur rüyasında onu camide safları bozup düzelten kısa boylu biri olarak görmüştür.²⁵ Düzeni bozup yeniden kurması, insanları yönetmesi bu bağlamda dikkat çekicidir.

2.2. Köselik

Amr-ı Ayyâr'ın dikkat çeken fiziksel özelliklerinden biri de köseliğidir. Köselik de tıpkı kısa boy gibi Türk kültüründe kurnazlık, uyanıklık ve zekâ ile ilişkilendirilmiştir. Kıyafet ilminde köse şeytan gibi hilekârdır,²⁶ uyanık ve zekidir.²⁷ Masal ve fıkralarda da bu özellik vurgulanır; Kazak, Kırgız, Türkmen ve Özbek anlatılarındaki Aldar Köse, Türkiye'de Köse düşmanlarını zekâsıyla alt eder; hatta tilki ve şeytan gibi varlıkları bile aldatır.²⁸ Amr'ın köseliği rastgele bir fiziksel özellik değil, kurnazlığının bir yansımasıdır.

Cenkenelerde Amr'ın “köse” olarak anılması, bu özelliğin düşmanlarını korkutan kurnazlıkla bağdaştırıldığını gösterir. Örneğin düşmanlarından biri adamlarına “O köseyi görür görmez öldürün; yoksa çok fitne çıkarır.” diye emreder.²⁹ Zümür adlı zalim ise sevimli, şakacı ve pervasız köseyi görünce “Bu adam bu zamanın adamı değil.” diyerek ondan çekinir.³⁰ Başka bir metinde boynunu vurmak isteyenler Amr'dan “köse” diye bahseder.³¹ Bu örnekler köseliğin görünüşten çok düşmanları korkutan kurnazlığını simgelediğini gösterir.

3. Sultân-ı Ayyârân: Zirvedeki Kurnazlık

Görünüşü kurnazlığı simgeleyen Amr-ı Ayyâr'ın hemen hemen bütün eylemleri onun kurnazlığı etrafında şekillenir. Zaten ‘*ayyâr* kelimesi farklı sözlüklerde benzer anlamlar taşır ve bunlar arasında kurnazlık öne çıkar. Arapçada “çok dolaşan, atık,

²⁴ Feral Hançer, “Hamzanâme (11. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)” (yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2018), 37.

²⁵ Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, 1/1 (İstanbul: YKY, 2003), 2.

²⁶ Çelebioğlu, “Kıyafet İlmi”, 329-41.

²⁷ *Abdülmeccid bin Şeyh Nasûh, Abdülmeccid bin Şeyh Nasûh'un Manzum Kıyafetnâmesi İncelemeMetin Dizin*, haz. H. İbrahim Demirkazık (İstanbul: Asmaaltı Yayınevi, 2015), 30.

²⁸ Zeki Kaymaz ve İbrahim Şahin, *Türk Yurtlarında (Aldar) Köse* (Ankara: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı [TÜRKSÖY], 2022), 3.

²⁹ Toprak, *Hazreti Ali Cenkleri*, 367.

³⁰ Toprak, *Hazreti Ali Cenkleri*, 172-73.

³¹ Kayaokay, *Hz. Ali Cenk-nâmeleri*, 370-72.

zeki” anlamlarına gelirken,³² Farsçada “çevik, eli çabuk, becerikli, hırsız, gözüpek, fütüvvet ehli” gibi karşılıkları vardır.³³ Osmanlı sözlüklerinde ise “öteyi beriyi dolaşan, çevik, kurnaz, harami, dolandırıcı” şeklinde tanımlanır ve tanık olarak Amr-ı Ayyâr verilir.³⁴ Bu tanımlar Amr-ı Ayyâr’ın kurnazlıkla ilişkisinin temelini ortaya koymaktadır.

Hamzanâme’de Amr’ın dışında ayyar olarak anılan başka kişiler de bulunmasına karşın Amr bu unvanın en belirgin temsilcisi olarak öne çıkar. Eserde kendisinden sık sık *Ayyâr-ı Cihan* veya *Sultân-ı Ayyârân* ifadeleriyle söz edilir.³⁵ Bu unvanlar onun sadece bir ayyar değil bu geleneğin zirvesindeki bir figür olduğunu göstermektedir.

Amr’ın kurnazlığı, doğumunda dile getirilen bir kehanetle öne çıkar. *Hamzanâme*’de Nuşirevan’ın bilge veziri onu kucağına alıp “Öyle bir ayyar olacak ki uçan kuşa hükmedecek. Şahlar onun korkusundan geceleri uyuyamayacak.” gibi sözlerle övmüştür.³⁶ Hamza ve Amr’ın çocukluklarından bahsedilirken Hamza’nın yaşına göre oldukça iri cüsseli, Amr’ın ise tam aksine ufak tefek olmasına karşın çok kurnaz olduğu vurgulanır.

Amr, zorlu sorunları yalan ve kurnazlıkla çözebilen menfaatçi bir karakterdir. Hamza’nın baş düşmanı Dîvâne’yi babasının intikamını almak için manipüle eder. Dîvâne’ye babasını öldürenin Frengistanlı biri olduğunu söyleyerek onu Hamza’nın tarafına çeker ve karşılaşılacak her düşmanı “Babamı öldüren budur!” sözüyle Dîvâne’ye hedef göstererek onları alt etmesini sağlar. Bu sayede baş edemediği beladan kurtulan ve güçlü bir müttefik kazanan Hamza bolca altın bağışlar.³⁷ Amr’ın bu davranışı onun kurnazca manipülasyon yeteneğini ve menfaatçiliğini ortaya koyar.

Hamzanâme’de geçen bir anlatı Amr ve Hamza’nın sorunlarla baş etme biçimleri arasındaki farkı gösterir. Amr, merakına yenilip Hamza’nın bir sandığa hapsediği devi salıverir. Dev onu yakalayıp sımsıkı sardığında kurtulmak için ona hünerleri olduğunu söyleyerek dağarcığından bir kamış çıkarıp üflemeğe başlar. Kamıştan çıkan vızıltının devi ürküttüğünü görünce Hamza gelene kadar saatlerce çalmaya devam eder.

³² Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi ve Vankulu Lügati*, "عیار" maddesi, (Erişim 15 Nisan 2025), <https://www.kamuyek.gov.tr/>.

³³ Vajehyab, "عیار", Vajehyab Lugat (Erişim 15 Nisan 2025), <https://vajehyab.com/>.

³⁴ Osmanlıca Sözlükler, "عیار", Osmanlıca Sözlükler Projesi (Erişim 15 Temmuz 2024), <https://www.osmanlicasozlukler.com/>

³⁵ “Büşra Aktürk, “Hamzanâme (56. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)” (yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2022), 48; Hançer, “Hamzanâme (11. Cilt)”, 36-38; Kübra Ece Özal, “Hamzanâme (25. Cilt) İnceleme-Metin-Sözlük” (yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2023), 82.

³⁶ Soyal, “Hamzanâme’nin Birinci Cildi”, 141.

³⁷ Reyhan Çorak ve Saime Çakmak, *Hamzanâme: Hamzâde Rüstem ile Said-i Nebire’nin maceraları*, (İstanbul: Ketebe, 2018), 49-50.

Sonunda Hamza gelir, devle dövüşerek onu yeniden sandığa hapseder.³⁸ Bu sahne Hamza'nın saf fiziksel gücüne karşılık Amr'ın kurnazlıkla tehlikeden sıyrılmasını göstermesi bakımından dikkate değerdir: Hamza devin fırlattığı mermeri havada yakalayıp geri atabilecek kadar güçlüdür; Amr ise hızlı düşünme becerisiyle kendisini sınırsız kavramış bir devden kurtulacak kadar kurnazdır.

Hedeflerine ulaşmak için sık sık kılık değiştiren ve ilaçla düşmanlarını uyutan Amr düşmanlarını etkisiz hâle getirmekle yetinmez; onları aşağılamak amacıyla sık sık saç ve sakallarını keser. Hatta düşmanları “Bu ayyar yüzünden sakalımız uzamaz oldu.” derler.³⁹ Saç ve sakal tarih boyunca önemli bir erkeklik, güç, onur ve statü simgesi olduğundan kesilmesi aşağılayıcı bir cezalandırma biçimidir.⁴⁰ Amr, saç ve sakallarını keserek onları alaya almış, itibarsızlaştırmış ve böylece psikolojik üstünlük sağlamış olur.

Amr'ın düşmanlarını aşağılamak için uyguladığı yöntemlerden biri de kurduğu tuzaklarla onları eşeğe ters bindirmesidir. Bahtek adlı düşmanın hazinedarı kılığına girerek onun başka bir düşmana sunacağı hediyeleri değiştirir. Hazinedar kılığındaki Amr hediyeleri getirdiğinde hırka yerine katır boncuklarıyla bezenmiş bir at çulu, mücevherli taç yerine çingiraklı bir külâh ve usta işi kılıç yerine bir tahta parçası çıkar. Hediyeleri hürmetle arz eden Amr çingirakları alay edercesine sallayarak olayın vahametini artırır. Bahtek, Amr'ın hizmetçi kılığına girdiğini anlar ancak buna kimseyi inandıramaz. Ceza olarak sandıktan çıkan at çulunu Bahtek'in sırtına geçirirler; yüzüne kömür sürüp kuyruğundan tutturarak eşeğe ters bindirirler ve “Bu yalancı hainin cezası budur” diyerek şehir sokaklarında gezdirirler. Bahtek kahrından ağlar.⁴¹ Bu ceza Osmanlı'da yalancı şahitlik yapanlara ve zina edenlere uygulanan bir teşhir cezasıdır.⁴² Amr'ın bu davranışı düşmanını psikolojik olarak yıkarak ondan intikam alma amacı taşır. Üstelik aynı anda iki düşmanı küçük düşürmüştür. Ayrıca hediyeleri büyük bir hürmet gösterisiyle sunup alay edercesine çingirakları sallayışı anlatının mizah unsurunu artıran ayrıntılardandır.

Amr-ı Ayyâr'ın silah olarak ölümcül bir silah yerine sapan kullanması da düşmanlarını öldürmekten çok küçük düşürmeyi amaçladığını gösterir. Kendisine emanet edilmiş bir kızı isteyen adamı küçümseyerek “Kız yerine bunu al!” diyerek taş

³⁸ Yavuz Tatlı, “Hamzanâme (9. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)” (yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2017), 19.

³⁹ Mehmet Kont, “Hamza-nâme'nin 12. Cildinin Halk Bilimsel İncelemesi (Metin-Sözlük)” (Malatya, İnönü Üniversitesi, 2019), 105.

⁴⁰ Mesut Şen, “Tarihî Metinlerde Saç ve Sakal Kültürü”, *Saç Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004), 34; Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, çev., Ali Berktaş, ed., Stefanos Yerasimos, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), 64.

⁴¹ Serhat Kaplan, “Hamzanâme (6. cilt 2. kısım) (İnceleme - Metin - Sözlük)” (Yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2019), 44-46.

⁴² Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul Kent Saray Günlük Yaşam* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 227-29.

yağmuruna tutar. Adam canını kurtarmak için Amr'ın emriyle soyunur ve onun çaldığı defle oynar. Adamları geldiğinde liderlerinin yarı çıplak hâlde def eşliğinde oynadığını görünce delirdiğini düşünürler.⁴³ Amr böylece düşmanına fiziksel zarar vermekle kalmaz onun haysiyetini ve otoritesini de yok eder. Bir başka düşmanını da aynı şekilde soyundurup çıplak oynattıktan sonra değerli kıyafetlerini kendisine bin altın karşılığında geri satar.⁴⁴ Tüm bunlar Amr'ın düşmanlarını zor durumda bırakma, aşağılama, kendi yandaşları arasında küçük düşürme gayretleridir.

Amr-ı Ayyâr yalnızca kurnazlığıyla düşmanlarını alt eden bir kahraman değil rakiplerini küçük düşürme biçimleriyle okuyucuya/dinleyiciye eğlence sağlayan bir oyunbaz figürüdür. Onun bu tip oyunları hem hayranlık uyandırmış hem de kahraman anlatısına farklı bir boyut kazandırmıştır.

4. Ayyâr Sifatının Hakkını Veren Çeviklik

“Ayyâr” kelimesinin anlamları arasında ‘çok sıçrayan at; av için dolaşan aslan; eli çabuk kişi; çevik’ gibi karşılıkların bulunduğunu belirtmiştik. Amr'ın en belirgin özelliklerinden biri de hızı ve çevikliğidir. *Berber Kalesi Cengi*'nde⁴⁵ Hz. Ali onu “Yügrük bir at ile yarışırken atın üstüne sıçrayıp inebilir ve atı koşarak geçebilir. Kırk adımı bir adımda atar; kırk günlük yolu bir günde alır.” sözleriyle tanıtır. Bu olağanüstü hız cenname türünün destansı atmosferine de uygundur.

Olağanüstü çeviklik oyunbaz figürünün genel özelliklerinden biridir. Kimi oyunbazlar Tavşan gibi fiziksel hızları ile bilinirken,⁴⁶ kimileri ise Hermes gibi hem bedensel hem de zihinsel çeviklikleri ile öne çıkar.⁴⁷ Amr-ı Ayyâr da hızlı koşması ve düşmanlarını atlatma yeteneği ile çevik bir figürdür. Hem çevikliği hem de kıvrak zekâsı oyunbaz figürünün bu özelliği ile örtüşmektedir. Amr'ın çevikliği sahabe Amr b. Ümeyye'nin hızı ve çevikliği ile düşman takibinden kurtulması ve üstlendiği tehlikeli görevleri başarıyla tamamlamasıyla benzerlik taşır.⁴⁸

Hamzanâme'de Amr'ın çevikliği tıpkı hırsızlığı gibi henüz çocukken açığa çıkmıştır. Amr çocukken çevikliği sayesinde sürekli tavşan yakalar ve tavşan avcısı olarak ün kazanır.⁴⁹ Hızı ve çevikliği ile bilinen, aynı zamanda oyunbaz figürlerinden biri olan tavşanı henüz çocukken yakalayabilmesi Amr'ın çevikliğini vurgular. Yedi

⁴³ Tuğba Deniz, “Hamza-nâme (14. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)” (Yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 63-64.

⁴⁴ Kaplan, “Hamzanâme (6. cilt 2. kısım) (İnceleme - Metin - Sözlük)”, 52-54.

⁴⁵ Toprak, *Hazreti Ali Cenikleri*, 179-80.

⁴⁶ Margaret P. Baker, “The Rabbit as Trickster”, *The Journal of Popular Culture* 28:2 (Eylül 1994): 149-58 (erişim 04.05.2025)

⁴⁷ William G. Doty, “A Lifetime of Trouble-making: Hermes as Trickster”, *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts, and Criticisms* ed. William G. Doty ve W. Hynes (Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1997), 60.

⁴⁸ Özdemir, “Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Hayatı ve Rivayetleri”, 42; 216.

⁴⁹ Soyal, “Hamzanâme'nin Birinci Cildi”, 147-48.

peygamberin Amr'a verdiği hediyeler arasında Hz. Nuh'un kırk günlük yolu bir günde alması için ettiği dua⁵⁰ onun hızının kutsallıkla ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Amr'ın kılık değiştirmede ve hırsızlıkta kullandığı çevikliği düşmanlarını küçümsemek için de devreye girer. Düşmanlarının enselerine sille vurup hızla kaçar; sultanların taçlarını kapar. Hakkında “Amr tutulur kuş değildir.” denir.⁵¹

5. Amr'ın Oyunbazlık Araçları

Ayyarlar sırtlarında içinde sapan, taş ve bir tür uyku ilacı olan dârû bulunan bir dağarcık taşır, küçük bir hançer takarlar ve yarı çıplak bir hâlde gezerlerdi.⁵² Bu araçlar kurnazlık ve aldatmaca işlevi görmekteydi. Amr'ın dağarcığı sıradan bir eşya taşıma aracı olmanın ötesinde olağanüstülükler barındırır; kılık değiştirmek ve kandırmak için ihtiyacı olan ne varsa o dağarcıktan çıkarır. Özellikle dağarcık ve sapan Amr-ı Ayyâr'ın oyunbaz doğasını iyi yansıtan araçların başında gelmektedir.

5.1. Dağarcık

Amr-ı Ayyâr'ın olağanüstü dağarcığı içinden türlü türlü nesnelerin çıkmasıyla ve asla dolmamasıyla meşhur olmuş ve “Emir Ayyar'ın dağarcığı gibi ne ararsan bulunur” ifadesiyle⁵³ deyimleşmiştir. *Hamzanâme*'ye göre dağarcık ona Hz. İsmail tarafından verilmiştir. Bir mağarada uyuyakaldığında rüyasında gördüğü yedi peygamber ona hediyeler verir: Hz. İbrahim zil, Hz. İsmail ateş ve su dışındaki her şeyin çıkabildiği kurban derisinden yapılmış bir dağarcık, Hz. Musa çizmesini, Hz. Süleyman hançerini ve baltasını, Hz. İsa hırkasını verir. Hz. Davud ona güçlü sesini verir, Hz. Nuh ise kırk günlük yolu bir günde alabilmesi için dua eder.⁵⁴

Amr, bu olağanüstü dağarcığı dostlarına yardım etmek, düşmanlarını yenmek ve kendi menfaatleri için kullanır. Dostları için merhem çıkarırken,⁵⁵ düşmanını uyutmak için ilaç çıkarır.⁵⁶ Çaldıklarını ve ganimetleri dolmak bilmeyen bu dağarcıkta saklar.⁵⁷ Böylece servet kazanan Amr kadınları etkilemek için dağarcıktan deve yükü altın ve

⁵⁰ Soyal, “Hamzanâme'nin Birinci Cildi”, 160.

⁵¹ Nurhayat Şimşek Akın, “Hamzanâme (8. Cilt, Yapı Kredi Sermet Çifter Ar. Kütüphanesi) Metin-İnceleme” (yüksek lisans tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi, 2006), 78; Yasin Çakmak, “Hamzanâme (17. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)” (yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2018), 74.

⁵² Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 79.

⁵³ Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli, ve Fatih Günay, *Edimli Ahmed Badi Efendi: Armağan. (Divan şiirinde atasözleri ve deyimler=Proverbs and idioms in the classical Ottoman poetry ed., Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin (Cambridge: Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2004), 87.*

⁵⁴ Soyal, “Hamzanâme'nin Birinci Cildi”, 159-60.

⁵⁵ Hançer, “Hamzanâme (11. Cilt)”, 80.

⁵⁶ Ceren Yücel, “Hamzanâme (12. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)” (yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2021), 34.

⁵⁷ Tatlı, “Hamzanâme (9. Cilt)”, 36.

yiyecekler çıkarır.⁵⁸ Zor durumlarda dağarcığı ona sınırları aşma gücü verir: örneğin kendisinden bin altın isteyen gemiciye hemen bu miktarı verebilir.⁵⁹ Cenknemelerde ise sapanı için bitmek bilmeyen bir taş kaynağıdır.⁶⁰

Dağarcığın bu sınırsız gücü bir aldatma aracıdır. Düşmanı Amr'a "Bunca yıldır topladıklarımı nerede saklıyorsun?" diye sorduğunda Amr "Sadece bir dağarcığım var, al, ne bulursan senin olsun." der. Adam dağarcığı boşaltır ama içinden hiçbir şey çıkmaz.⁶¹ Bu olay düzenbaz figürünün temel özelliklerini yansıtır. Gerçeği büker, aldattır, beklentiyle oynar ve gülünç duruma düşürür. Dağarcık bunları somutlaştıran bir nesnedir.

Dağarcık Amr'ın ayyâr kimliğinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Dağarcığı kaybettiğinde Hamza onu teselli etmek için "Üzülme, altı üstü bir torba. Ben sana on tane tulum vereyim." der. Ancak Amr "Benim ayyarlığım onunladır. Yüz bin altın bile versen vazgeçmem." diyerek⁶² dağarcığının sadece bir eşya değil oyunbaz kimliğinin bir parçası olduğunu vurgular.

Dağarcık her zaman sınırsız bir güç kaynağı değildir. Amr'a teslim edilirken su ve ateş dışında her nesnenin çıkabildiğinin belirtilmesi önemli bir sınırlandırmadır. Hamza ve yoldaşları çölde susuz kaldığında bile dağarcıktan su çıkmaz.⁶³ Böylece oyunbaz olarak gerçekliği bükebilen Amr'ın imkânlarının sınırlı olduğu vurgulanmıştır. Bu sınırlandırmada su hayatı, ateş ölümü simgeliyor olabilir. Hz. İsmail üzerinden kutsallık atfedilmişse de dağarcığın gücü hayat ve ölüm sağlamaya yetmez.

Dağarcığın Hz. İsmail'e inen kurbanın derisinden yapıldığı ve olağanüstü güçleri Amr tarafından zaman zaman dile getirilir⁶⁴ Bu anlatı Alevi-Bektaşî şiiirlerinde karşımıza çıkar. Hatâyî'ye atfedilen kurban düvazlarında Hz. İsmail'e inen kurbanın derisinin Emir Ayyar'a verildiği söylenir.⁶⁵

⁵⁸ Yücel, "Hamzanâme (12. Cilt)" 53.

⁵⁹ Merve Alabaşoğlu, "Hamza-nâme (48. Cilt) İnceleme-Metin-Sözlük" (yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2022), 42.

⁶⁰ Toprak, *Hazreti Ali Cenklere*, 179.

⁶¹ Tatlı, "Hamzanâme (9. Cilt)", 71.

⁶² Aktürk, "Hamzanâme (56. Cilt)", 40.

⁶³ Abdullah Kaya, "Hamzanâme (5. Cild II. Kısım) (İnceleme-Metin-Sözlük)" (yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2018), 58-60.

⁶⁴ Abdulkadir Korkmaz, "Hamzanâme (20. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)" (yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2017), 67.

⁶⁵ *Emir Ayyar ayrığı / Budur Hakk'ın buyruğu / Bin batman eti geldi / Beşyüz batman kuyruğu* İbrahim Aslanoğlu, *Şah İsmail Hatâyî (Divan, Dehnâme, Nasihatname ve Anadolu Hatayîleri)* (İstanbul: Der Yayınları, 1992), 395.; *Koçu tekbirledi Kırklar birisi / Bir lokmadan kandı cümle varısı / Emir Ayyar belindedir derisi / İsmail'e inen koça benzettim* Mustafa Tuncer, *Gülbanglar: Alevi-Bektaşî Gülbangları* (İstanbul: Cevahir, 2009), 150.

5.2. Sapan

Ayyarların kullandığı sapan Amr'ın oyunbaz doğasına son derece uygun bir araçtır. Avcılıkta ve savaşlarda kullanılmışsa da kılıç, gürz, mızrak gibi ölümcül silahlarla karşılaştırıldığında basit kalan sapanın asıl gücü bu basitliğinde yatar. Düşman sapanı küçümseyerek aldanır. Üstelik böyle basit bir silaha yenilmek mağlubiyeti daha ağır ve unutulmaz kılar. Amr'ın sapanla yendiği güçlü düşmanının arkadaşları “İnsan sapan taşına yenilir mi? Avucuyla bile yakalar.” diyerek onu küçümserler.⁶⁶ Aslında bu küçümseyiş tam da Amr'ın kurduğu bir oyunun parçasıdır.

Amr file veya gergedana binmiş düşmanlarla karşılaşp onları sapanla alt eder.⁶⁷ Bu, basitlik ve güç arasındaki zıtlığı vurgular. Çevikliği sayesinde düşmanları taş yağmuruna tutulur; hamle bile yapamazlar. İri ve güçlü savaşçıların sadece sapan kullanan kısa birine yenilmesi oyunbazın hile, çeviklik, zekâ gibi yeteneklerle zafer kazanmasını simgeler.

Bu anlatılar Hz. Davud'un sapanıyla Câlût adlı devi yenmesini hatırlatır. Benzerlik sadece sapanla sınırlı değildir; İslamî kaynaklarda Hz. Davud tıpkı Amr gibi kısa boylu betimlenir.⁶⁸ Fiziksel olarak dezavantajlı görülen tarafın basit bir aracı kullanarak cesaret, çeviklik ve ilâhi yardımla güçlü düşmanları yenmesi yerleşik algıları sarsan bir durumdur. Nitekim bazı yorumcular⁶⁹ Hz. Davud'un zaferini zekâ ve strateji ile güç dengesini tersine çeviren bir trickster eylemi olarak değerlendirir.

Hamzanâme'de Amr'ın sapanı Hz. Davud ile ilişkilendirilmiştir. Onun Câlût'u öldürdüğü üç taş Amr'a nasip olmuş; peygamber mucizesiyle bu taşları düşmana attığında yine yanında bulmuştur.⁷⁰ Böylece Amr'ın sapanı ilahi bir boyut kazanmıştır.

Sapan yalnızca ayyarların değil gezginci dervişlerin de kullandığı bir araçtı. Evliya Çelebi dervişlerin “Şeytanı kovarım.” anlamında taşıdıkları sapanı fakirlik cihazları arasında sayar.⁷¹ Amr b. Ümeyye'nin Humus'taki türbesini ziyaret eden Evliya türbenin fakirlik cihazlarıyla süslenmiş olduğunu ve bunlara arasında Dâvûdî

⁶⁶ Kaplan, “Hamzanâme (6. cilt 2. kısım) (İnceleme - Metin - Sözlük)”, 55.

⁶⁷ Akın, “Hamzanâme (8. Cilt)” 78; Nazlı Hatun Batur, “Hamza-nâme (54. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)” (yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Arel Üniversitesi, 2022), 68; Hançer, “Hamzanâme (11. Cilt),” 46; Tatlı, “Hamzanâme (9. Cilt),” 75.

⁶⁸ Ömer Faruk Harman, “Dâvûd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX (İstanbul 1994), 21.

⁶⁹ Raymond-Jean Frontain, “The Trickster Tricked: Strategies of Deception and Survival in the David Narrative”, *Mappings of the Biblical Terrain The Bible As Text*, ed. Vincent L. Tollers ve John R. Maier (Lewisburg: Bucknell University Press, 1990), 170-92.

⁷⁰ Kaplan, “Hamzanâme (6. cilt 2. kısım)”, 52.

Referans verdiğimiz tezdeki anlatıda geçen *çalum helâk eyledi ki* ifadesi muhtemelen bir transkripsiyon hatasıdır. Kur'an-ı Kerim 2:251 ve Kitab-ı Mukaddes'te 1 Samuel 17'de anlatılan Davud-Calut (Golyat) kıssasındaki isimle uyumlu olarak *Câlût'ı helâk eylediği* şeklinde düzeltilmiştir.

⁷¹ Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, I/2* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 460.

sapanların olduğunu aktarır.⁷² Dolayısıyla sapan kurgusal kişilik ile gerçek kişilik arasında bir ortaklık kurar ve Amr'a yüklenen manevi yöne işaret eder.

Amr'ın sapanla yüzlerce kişiyi yenmesi⁷³ Dede Korkut'taki Karacuk Çoban'ın sapanıyla üç yüz kişiye direnmesiyle paraleldir.⁷⁴ Karacuk Çoban'ın atlı düşmanlarına meydan okuyarak onların silahlarına karşı sapanını övmesi düşmanlarını küçük düşürme amacı taşır.⁷⁵ Amr ve Karacuk Çoban'ın sapanla kalabalıkları yemeleri onların oyunbazlıkla düşmanı küçük düşürme stratejisini gösterir.

Amr'ın sapanı düşmanlarını küçük düşürecek şekilde kullandığına işaret eden bir başka ayrıntı düşmanların durumunun aşağılayıcı ifadelerle dile getirilmesidir. Amr sapanıyla taş yağmuruna tuttuğu düşmanlarını “bar bar bağırır”⁷⁶ veya “eşek gibi anırır”.⁷⁷ Bu aşağılayıcı ifadeler sapanın öldürmektense acı içinde bağırarak küçük düşürme işlevine hizmet ettiğini göstermektedir. Böylece Amr fiziki galibiyetten öte psikolojik üstünlüğe sahip olmaktadır.

6. Sınırları Aşan Kılık Değiştirme Yeteneği

Oyunbazın yaptığı hile diğer hilelerden sıklıkla kılık değiştirme ve durumu tersine çevirme ile ayırt edilir. Şekil değiştirici olarak oyunbaz aldatmayı kolaylaştırmak amacıyla kendi şeklini veya bedenini değiştirebilir. Türler veya cinsiyet sınırları bile güvende değildir çünkü oyunbaz kılık değiştirme ve dönüşümler sayesinde bu sınırları kolaylıkla aşabilir. Erkekten kadına insandan hayvana dönüşebilen oyunbaz bu anlamda tam bir dönüşüm ustasıdır.⁷⁸ Kılık değiştirme motifinin *Motive Index*'te *Deceptions* (Aldatmalar) ana bölümü altında K1800-K1899 *Deception by disguise or illusion* (Kılık değiştirme ya da illüzyon ile aldatma) başlığında yer alması bu anlamda dikkat çekicidir. Kılık değiştirme aldatmak için kimliğini gizleme amacı taşır. Amr'ın kılık değiştirme yeteneği bu bağlamda oyunbaz figürlerinin bu ortak özelliğini taşımaktadır.

Amr'ın esinlendiği Amr b. Ümeyye'nin de bu yetenekle anılmıştır. Vâkidî, onun fetihlere katıldığından ve kılık değiştirerek düşman saflarına sızdığından bahseder.⁷⁹

⁷² Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, III/1 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 92.

⁷³ Korkmaz, “Hamzanâme (20. Cilt)”, 67.

⁷⁴ Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 51-53.

⁷⁵ Ahmet Özgür Güvenç, “Dede Korkut Kitabı'nda mizah”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 46 (2011): 163-64. (erişim 04.05.25)

⁷⁶ Korkmaz, “Hamzanâme (20. Cilt)”, 67.

⁷⁷ Tatlı, “Hamzanâme (9. Cilt)”, 75.

⁷⁸ Hynes, “Mapping The Characteristics of Mythic Tricksters: A Heuristic Guide”, 37.

⁷⁹ Ebü Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Fütühu's-Şâm*, haz. Abdullatif Abdurrahmân, C. II (Beyrut: Dârü'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1997), 299-300.

Fetihler boyunca defalarca benzer görevlerde bulunmuştur.⁸⁰ Bu durum her ne kadar kurgusal bir figür olsa da gerçeklikle bağın sürdürdüğünü göstermektedir.

Amr cenknamelede kılıktan kılığa girebilen biridir;⁸¹ sadece kendi kılık değiştirmekle kalmaz; Hz. Ali'ye kılık değiştirmeyi önerir.⁸² *Hamzanâme*'de de sürekli kılık değiştiren biridir ve bunu düşmanlarını yanlış yönlendirmek, aşağılanacak duruma getirmek, bilgi toplamak gibi çeşitli amaçlarla yapar. Düşmanları onun kılık değiştirme yeteneğinden şaşkınlık ve korkuyla söz eder: “Hilekârlıkları vasfa gelmez. Bir anda kısa bir anda uzun olur. Genç, cariyeye veya hizmetçi Arap olur. Günde yetmiş iki kılığa girip yetmiş iki dil konuşur.”⁸³ Bu durumlarda kılık değiştirme yalanla iç içedir.

Amr-ı Ayyâr'ın kılık değiştirme konusunda öne çıkan özelliği onun bu konudaki ustalığıdır. Öyle ki taklit ettiği kişiyle yan yana geldiklerinde bile tanıyanlar gerçeği ayırt edemez. Bir gün bir kralın meclisine girebilmek için bir çalgıcıyı bayıltıp onun kılığına girer. Fasil çalıp sesiyle herkesi mest eder. Ancak bayılttığı çalgıcı yarı çıplak çıkagelir ve başından geçenleri anlatır. Çalgıcılar aralarındaki gerçek arkadaşlarını tanımakta tereddüt eder çünkü arkadaşlarının sesi kötüdür ve çalmayı pek beceremez, Amr ise herkesten iyi çalıp söylemiştir. Sonunda kral babalarının adlarını sorunca Amr gerçeği itiraf eder.⁸⁴ Bu anlatı onun sadece kılık değiştirmedeki ustalığını değil kandırmak için yeteneklerini nasıl kullandığını da gösterir.

Amr-ı Ayyâr kılık değiştirme yeteneğini yalnızca kimliğini gizleyip düşmanlarını aldatmak amacıyla değil onları gülünç duruma düşürüp aşağılama amacıyla da kullanır. Bir anlatıda kaçırılan bir kızı kurtarmak için ruhban kılığına girip oldukça tesirli bir eda ile İncil okur; insanlar gözyaşlarına boğulup elini öperler. Güvenlerini kazanan Amr “Beni Mesih gönderdi.” diyerek dağarcığından bir kırbaç çıkarır ve günahlarının affı için kendilerini kırbaçlamalarını emreder.⁸⁵ Amr, kılık değiştirerek amacına ulaşmakla kalmaz düşmanlarını kendi elleriyle kırbaçlatarak aldatmacayı bir adım öteye taşır. Kandırılanlar hem acı çeker hem de bunu kendi elleriyle yaptıkları için gülünç duruma düşerler.

7. Bütün Yeteneklerini Bir Araya Getiren Eylem: Hırsızlık

Oyunbaz figürü çoğunlukla bir hırsız olarak betimlenir ve bu özelliği genellikle çocuklukta görülmeye başlanır. Ancak böyle örneklerdeki hilekâr hırsızlık basit bir ihlalden öte yaratıcı bir yenilikçiliğin ifadesidir ve ileride gerçekleşecek büyük

⁸⁰ Özdemir, “Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Hayatı ve Rivayetleri”, 39.

⁸¹ İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 209.

⁸² Kayaokay, *Hz. Ali Cenknâmeleri*, 107-18.

⁸³ Kaplan, “Hamzanâme (6. cilt 2. kısım)”, 44.

⁸⁴ Yücel, “Hamzanâme (12. Cilt)”, 28-30.

⁸⁵ Tatlı, “Hamzanâme (9. Cilt)”, 35.

başarıların bir habercisi olarak değerlendirilir.⁸⁶ Buna benzer şekilde bazı siyer metinlerde Amr b. Ümeyye'ye yüklenen hırsızlık, cenknamelerde ve *Hamzanâme*'de Amr-ı Ayyâr'ın temel özelliklerinden biri hâline gelmiştir. Bu bağlamda onun hırsızlığı ahlâkî bir sorun olarak değil keskin zekâsını, çevikliğini ve ayyâr kimliğini yansıtan bir unsur olarak işlenmiştir.

Her ne kadar sahih kaynaklarda Amr b. Ümeyye'nin hırsızlığına dair bir bilgi yer almasa da⁸⁷ Darîr ve Münîrî'nin siyerlerinde onun cahiliye döneminde at hırsızı olduğuna dair bir anlatı bulunur.⁸⁸ Hz. Muhammed pusuya düşürülüp çarımha gerilen bir sahabenin intikamı için gönüllü ister ve “düşmanların uykularını kaçırın, rüzgârdan bile hızlı” diye övülen Amr b. Ümeyye öne çıkar. Yolda ona katılmak isteyen bir sahabeye bu zorlu görevi ancak kendisinin başarabileceğini göstermek için cahiliye döneminde yaşadığı bir hırsızlık macerasını anlatır: Meşhur bir atı çalarken kaçmak zorunda kalır ve bir eve sığınır. Etrafı sarıldığında yirmi adım mesafe bırakmaları şartıyla teslim olacağını söyler. Dışarı çıkınca öyle bir hızla koşar ki atlılar bile yetişemez. Çalmak istediği atın sahibine pusu kururak atı ele geçirir. Tarihi gerçekliği tartışmalı bile olsa bu hırsızlık anlatısı Amr'ın çeviklik ve kurnazlık yönlerini vurgularken gerçek karakterle kurgusal figür arasında bir bağ kurar.

Amr b. Ümeyye'nin siyer metinlerde düşmanları tarafından “uğrı” ‘hırsız’ diye anılmasının⁸⁹ yanı sıra cenknamelerde Amr-ı Meyye “hırsız”⁹⁰ ve *Hamzanâme*'de Amr-ı Ayyâr “cihan uğrısı” veya “Arab'ın uğrısı” gibi çeşitli hitaplarla anılır.⁹¹ Can dostu Hamza bile ona kızdığı anda “Hırsız!” diye bağırır.⁹² Her ne kadar bu hitap ilk bakışta bir hakaret gibi algılsa da dostu düşmanı tarafından böyle anılması onun çevikliğini, kurnazlığını yani oyunbaz doğasını ifade eden bir unvan niteliğindedir.

Hırsızlık sadece çeviklik ve kurnazlık gösterisi olarak değil mizah ve alaycılıkla da işlenir. Bir cenknamede⁹³ Amr, bir hükümdarın sofrasına oturduğunda sofradaki altın sahanlardan birine göz diker. Israrlarına karşı koyamayan Hz. Ali “Sen bilirsin.” deyince sofradakileri güldürürken hızla sahanı çalar. Fark edildiğinde alaycı bir tavır takınır; hükümdarın burnuna fiske vurup kaçır; peşine düşenler onu yakalayamaz. Hz. Ali “Bu abdal bir kişidir.” diyerek Amr'ın kuralları hiçe sayan yapısını özetler. Bu

⁸⁶ David A. Leeming, “Trickster”, *Encyclopedia of Psychology and Religion* (New York: Springer, 2010), 928.

⁸⁷ Fayda, “Amr b. Ümeyye”; Kapar, “İlk İslam Diplomatı Amr b. Ümeyye ed-Damrî”; Özdemir, “Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Hayatı ve Rivayetleri”.

⁸⁸ Darîr, *Kıtab-ı Siyer-i Nebi*, 3:71-75; Mustafa Özkat, “Münîrî(öl. 1521?)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt: IV-V (İnceleme-Metin)” (Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2011), 918-97.

⁸⁹ Özkat, “Münîrî(öl. 1521?)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt: IV-V”, 983.

⁹⁰ Toprak, *Hazreti Ali Cenklere*, 174.

⁹¹ Akın, “Hamzanâme (8. Cilt)”, 78.

⁹² Kaplan, “Hamzanâme (6. cilt 2. kısım)”, 61.

⁹³ Toprak, *Hazreti Ali Cenklere*, 172-74.

anlatı Amr'ın hırsızlıklarının anlatılara mizah unsuru eklemek için kurgulandığını göstermektedir.

Hamzanâme'de Amr'ın hırsızlığı, oyunbaz hırsızların bir özelliği olarak çocuklukta hatta bebekken görülmeye başlar. Üç aylıkken annesi onu emzirmek istediğinde emmez; annesi uykuya daldığında gizlice emer. Oğlunun hırsız olacağından endişelenen annesi ellerini bağlar ancak bebek Amr çözme başarıp gizlice emmeye devam eder. Üç yaşında evde yemek yerine mahalleden yumurta çalar. Onu ne ailesi ne de mahalleli engelleyebilir. Büyüdüğünde Hamza için “Sonra öderim.” diyerek esnaftan yiyecek alıp kaçar. Hamza “Bunları zorla mı aldın?” diye sorunca “Niçin çalayım? Sahibi görmeden alırım.” diyerek alaycı bir karşılık verir.⁹⁴

Amr'ın hırsızlığı kurnazlık, çeviklik, kılık değiştirme gibi bütün yeteneklerinin sergilendiği bir eylemdir. Ancak sadece kendi menfaati için çalmaz; düşmanlarını küçük düşürme amacı da taşır. Yukarıda bahsettiğim hükümdara gönderilecek değerli eşyaları çalıp yerlerine değersiz eşyalar koyması buna örnektir. Ayyarların genel özelliği olan külah kapma da böyledir; sultanın ülkesinin yedi yıllık haracına bedel değerli tacını kapıp kaçtığına sultan rezil olur.⁹⁵ Sık sık hükümdarların enselerine siller vurup taçlarını kapar.⁹⁶ Beklenmedik anlarda ortaya koyduğu şaşırtıcı manevralarla hem düşmanlarını küçük düşürür hem de adeta bir sahne sanatçısı gibi okuyucuyu/dinleyiciyi eğlendirir.

Amr'ın dostlarını kurtarmak veya birini kaçırmak gibi eylemleri de hırsızlıkla ilişkilidir. Dostlarını zindandan kurtarması düşmanları tarafından “çalmak” olarak nitelendirilir.⁹⁷ Hamza'ya nişanlısının öldüğü yalanıyla düzenlenen sahte taziye törenine oraya giden bir cariye kiyafetini çalarak sızar. Helvaya kattığı ilaçla herkesi uyutur ve cesedin kimliğini açığa çıkarır.⁹⁸ Bu eylemler Amr'ın sadece kurnaz bir hırsız değil sınırları aşan ve beklenmedik yollarla sonuca ulaşan bir figür olduğunu gösterir. Hırsızlıktaki yeteneklerini dostlarını kurtarmak için kullanır.

Amr-ı Ayyâr, metinlerde sadece eğlenceli bir figür olarak kalmaz, aynı zamanda hırsızların piri olarak kutsallaştırılmıştır. Amr b. Ümeyye'nin saygın bir sahabe olması ve olağanüstü kahramanlıkları bu kutsallık algısını destekler. Amr'ın kullandığı araçların kaynağı da dikkat çekicidir; Hz. İsmail'in kurban derisinden yapılan heybesi ona peygamber tarafından hediye edilmiştir. Bu durum Amr'ın hırsızlıklarının sadece ahlakdışı bir eylem olmadığını aynı zamanda kutsal bir boyut taşıdığını gösterir. Amr, oyunbazın hem kutsallığı hem de ahlakdışılığı bir arada barındıran yapısıyla sıradan bir hırsızdan ayrılır.

⁹⁴ Soyal, “Hamzanâme'nin Birinci Cildi”, 142-43; 153.

⁹⁵ Toprak, *Hazreti Ali Cenklere*, 180.

⁹⁶ Akın, “Hamzanâme (8. Cilt)”, 78; Nurcem Yeşiloğlu, “Hamza-Nâme (46. Cilt) Metin-Sözlük-İnceleme” (yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2021), 59.

⁹⁷ Yaşar Yılmaz, “Hamza-nâme (6. Cilt 1. Kısım) İnceleme-Metin-Sözlük” (yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 44.

⁹⁸ Kaya, “Hamzanâme (5. Cild II. Kısım)”, 40-44.

8. Haberci, Oyunbaz, Ritüel Figürü: Amr-ı Ayyar'ın Peyk Kimliği

'Haberci, ulak, postacı' anlamındaki peyk, İslam tarihinde ve Osmanlı'da yaya postacısı sınıfı için kullanılan bir terimdir. İnce yapılı ve çevik olan peykler, atların gidemediği yerlere gidebilme ve oldukça yüksek bir hızda saatlerce aralıksız koşabilme yeteneğine sahiptiler. Peyklerin bu özel konumu onlara özel donanımlar da gerektirmiştir. Kuş tüyleriyle süslenmiş başlıklar takarlar; diz hizasında kısa kaftan giyerler; bu kaftan kemer veya kuşakla sıkıca bağlanır ve uçları bu kemere sokulurdu. Gizli görevde olmadıklarında önlerine çıkacak insanları uyarmak amacıyla zil taşırıldardı. Ayrıca yanlarında hafif bir hançer ve teber taşırıldardı.⁹⁹

Başlangıçta belirttiğimiz gibi oyunbaz figürü habercidir. Amr b. Ümeyye'nin elçilik görevlerinde bulunduğu ve bu nedenle peygamber elçisi olarak anıldığına değinmiştik. Amr-ı Ayyâr'ın elçilik görevi hem oyunbaz figürünün bu yönüne hem de ona atfedilen kültürel ve kutsal boyuta işaret etmektedir. *Hamzanâme*'de Amr doğduğunda Nuşirevan'ın bilge veziri onun uçan kuşa hükmü geçen bir ayyar olacağını ve Hz. Muhammed'in peyki olacağını söylemiş; ayrıca sultanların onun korkusundan rahat uyuyacağını haber vermiştir.¹⁰⁰ Bu anlatı Amr'ın peyk oluşu ile sultanları rahat uyutmayan oyunbaz yönünü bir araya getirmesi bakımından dikkat çekicidir.

Alevi-Bektaşî geleneğinde cemlerde belli bir düzen dâhilinde yerine getirilen on iki hizmetten biri de peyk hizmetidir. Bu hizmetler büyük önem taşır; zira eksik kaldıklarında cem gerçekleşmiş sayılmaz. Her birinin belli bir görevlisi olan bu hizmetlerin çıkışının doğrudan peygamberin hizmetinde bulunmuş kişilere dayandığına inanılır. İnanişâ göre Hz. Muhammed'in bizzat tayin ettiği bu görevler onun vefatından sonra da sürdürülmüştür. Bu hizmetlerin. Bunlardan biri olan peyk (peykçi, pervane, haberci) hizmetinde bulunan kişinin görevi cem yapılacağını insanlara duyurmaktır. Bu hizmetin Amr-ı Ayyâr'dan (Emir Ayyar) kaldığına inanılır.¹⁰¹ Bu inaniş, yukarıda değindiğim kurban düvazlarında Hz. İsmail'e inen kurban derisinden yapıldığı aktarılan olağanüstü dağarcıkla da desteklenmektedir.

Peyk hizmetinin başlatıcısı kabul edilen Amr-ı Ayyâr tarihi ve edebî anlatılardan ritüellere taşınmış bir figür değil aynı zamanda kültürel belleğin bir unsuru olmuştur. Yoğun bir kültürel belleğe ve bu belleğin işlendiği gelenek ve ritüellere sahip olan Alevi toplumunda¹⁰² cem hizmetlerinden birinin onun adıyla anılması bu figürün toplumsal bellekteki izlerini göstermektedir.

Amr-ı Ayyâr'ın oyunbaz özellikleri onun peyk hizmetindeki rolünü daha da ilginç kılar. Bu rol onun ikili doğasını çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Sınırları

⁹⁹ Zeynep Tarım Ertuğ, "Peyk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, (İstanbul 2007), s. 263-64.

¹⁰⁰ Soyal, "Hamzanâme'nin Birinci Cildi", 141.

¹⁰¹ Ahmet Gökbel, *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2019), 709.

¹⁰² Aynur Koçak ve Fatma Zehra Uğurcan, "Pir Sultan'ın Şiirlerinde Kültürel Belleğin İzleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 106 (2023 Tem), 30. (erişim 04.05.2025)

zorlayan, toplumsal kuralları alt üst eden, beklenmedik davranışlar sergileyen oyunbaz kimliğine rağmen cemin duyurusunu yaparak toplumsal birlikteliği sağlar.

9. Amr-ı Ayyâr'ı Pirleri Kabul Eden Zümreler

İslam geleneğinde her zanaat dalının manevi önderi olarak kabul edilen bir ustası bulunur. Bu kişiye o mesleğin piri denir. Mesleğin veya sanatın ilk ustası ve manevi rehberi olarak hürmet gösterilen bu kişiler bir peygamber, sahabe veya bir tasavvuf büyüğü olabilir. Örneğin çiftçilerin piri Hz. Âdem, demircilerin piri Hz. Davud, berberlerin piri Selmân-ı Fârisî, kahvecilerin piri Şeyh Şâzeli'dir.¹⁰³

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si meslek pirleri için önemli bir kaynaktır. IV. Murad Bağdat seferine çıkmadan önce İstanbul'daki bütün dükkânların dökümünün çıkarılmasını istemiş; bu kayıtların tutulduğu defterler Evliya Çelebi'ye ulaşmıştır.¹⁰⁴ Çelebi eserin birinci cildinde bunları aktarırken fuhuş yapanlar, yankesiciler, dilenciler ve serseriler gibi kenar grupları da anmıştır. Bu çeşitlilik Amr-ı Ayyâr'ı pirleri sayan zümreleri tespitini mümkün kılmıştır.

Seyahatnâme'ye göre kendilerini "Var yemez malı ister ayyarlarız." sözleriyle tanımlayan yankesiciler pirleri olarak Amr-ı Ayyâr'a işaret eder. Evliya Çelebi onların bu iddiasını "haşa sümme haşa" diyerek aktarır.¹⁰⁵ Latîfi *Evsâf-ı İstanbul*'da çeviklikte gözden sürmeyi ustalikle çeken, düzenbazlıkta Şeytan'a ders veren ayyarları anlatırken kullandığı "Nice Amr-ı Ayyar'ı ensesinden satarlar" ifadesi bu ilişkilendirmenin eskiye dayandığını göstermektedir.¹⁰⁶

Evliya Çelebi "Tutma, kapma, vurma, bağlama adamlarıdır; her biri diğerinden sert, lanetli adamlardır." ifadesiyle tanımladığı aseslerin Amr-ı Ayyâr'ı pirleri kabul ettiklerini aktarır. Bu görüşü de sapkınca bulup "Hâşâ ve kellâ!" diyerek tepki gösterir.¹⁰⁷ Bu ilişkilendirme onların gece vakti gizlice iş yapmalarıyla bağlantılı olmalıdır.

Gazilerin mektuplarını taşıyan sâ'îlerin (habercilerin) piri Amr b. Ümeyye'dir. Evliya, Hz. Ali'nin huzurunda ona kemer bağlandığını, Hz. Peygamber'in ulağı olarak görev yaptığını ve bu nedenle şatırların ve habercilerin piri kabul edildiğini belirtir. Bunlar süslü bir başlık takar, Davud sapanları ile yaya dolaşırlardı.¹⁰⁸

Şehitleri ve kimsesiz garipleri yıkayıp gömmekle görevli cenaze peykleri de pirleri olarak Amr-ı Ayyâr'ı sayar.¹⁰⁹ Bu, muhtemelen bu zümrenin "peyk" adıyla anılmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Amr b. Ümeyye'nin şehit edilen bir

¹⁰³ Sâfi Arpağuş, "Pir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 2007), s. 273.

¹⁰⁴ Şükrü Halûk Akalın, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), 18.

¹⁰⁵ Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 477.

¹⁰⁶ Latîfi, *Evsâf-ı İstanbul*, haz. Nermin Suner [Pekin] (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977), 15.

¹⁰⁷ Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 476.

¹⁰⁸ Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 479.

¹⁰⁹ Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 483.

sahabenin naaşını almakla görevlendirildiği rivayeti¹¹⁰ onun cenaze peyklerinin piri kabul edilmesinde tesir etmiş olabilir.

Evliya Çelebi'nin aktardığına göre görkemli bir geçiş yapan sapanlılar ilk pirleri olarak Hz. Davud'u sonraki pirleri olarak Amr-ı Ayyâr'ı sayarlar.¹¹¹ Sapanın Amr-ı Ayyâr için önemli bir araç olması sapanlıların onu pirleri saymasının nedenidir.

Seyahatnâme'de Kâbe'ye gönderilen mahmil-i şeriften bahsedilirken deveci ve meşalecilerden de söz edilmiştir. Bu deveciler Amr-ı Ayyâr'ı pirleri sayar.¹¹² Bu zümrenin Amr-ı Ayyâr'ı pir kabul etmesi onun peyk olarak çok yer gezmesinden kaynaklanmış olabilir. Meşaleciler de yaya oldukları ve kantura taşıdıkları için Amr-ı Ayyâr'ı pir sayar.¹¹³ Kantura, koşucuların ve diğer sporcuların kısa ve şeritlerle süslü giyimidir.¹¹⁴ Amr sürekli yaya olarak yolculuk eden, çok hızlı koşabilen bir figürdür. Bu bağlamda koşucu ve sporcu giyimi olarak kantura hem onun çevik ve dinamik doğasını simgeler hem de bu dikkat çekici giyim tarzı onun toplumdan sıyrılmış kendine has yönüne işaret eder.

Çelebi, daha sonra "Amr-ı Ayyâr köçekleri" olarak tanımladığı ve "İslam ordusunda alayları arasında bunlardan daha görkemlisi yoktur." sözüyle övdüğü şatırların pirlерinin de Amr-ı Ayyâr olduğunu belirtir. Osmanlı'da bir tören bölümü olan ve gösteriş sembolü olan şatırlar peyklerin bir grubu olarak ortaya çıkmıştır ve peykler gibi gösterişli kıyafetler giyerler. Peyklerle ilişkileri pirlерinin Amr-ı Ayyâr olarak kabul edilmesini sağlamış olmalıdır. Ayrıca gösterişli kıyafetleri onun toplumdan sıyrılmış yönüyle uyumludur.

Evliya'nın çevikliklerini övdüğü matakçılar da pirleri olarak Amr-ı Ayyâr'ı kabul ederler.¹¹⁵ Çeviklik ve direnç gerektiren bu sporu yapanların Amr'ı pirleri olarak görmeleri onun olağanüstü çevikliği ve hızı ile doğrudan ilgilidir. Amr-ı Ayyâr, yukarıda belirttiğim gibi üstün fiziksel yetenekleriyle öne çıkan bir figürdür. Dolayısıyla çeviklik ve refleks gerektiren bir sporda Amr-ı Ayyâr'ın pir olarak kabul edilmesi onun yer aldığı anlatıların kültürel bellekte nasıl şekillendiğini ve ona atfedilen özelliklerin toplumsal hafızada nasıl yer ettiğini göstermektedir.

Evliya Çelebi afyoncu esnafının pirlерinin Pisagor olduğunu belirttikten sonra Hz. Peygamber asrında "Afyon taşımak sünnettir." diyerek ilk afyon kullananın Amr b. Ümeyye olduğu bilgisini aktarır. "Gerçekten de afyon kullanan zarif, anlayışlı ve

¹¹⁰ Özdemir, "Amr b. Ümeyye ed-Damri'nin Hayatı ve Rivayetleri", 144; 215.

¹¹¹ Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 584-85.

¹¹² Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s 497.

¹¹³ Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s 497.

¹¹⁴ R. Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü Seyahatnamedeki Eskicil, Yöresel, Yabancı Kelimeler, Deyimler Katkılarla Çeviren: Semiz Tezcan*, çev. Semih Tezcan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 161-62.

¹¹⁵ Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 586.

nüktedan olur.” diyerek bu ilişkilendirmeyi temellendirmeye çalışır.¹¹⁶ Amr b. Ümeyye'nin afyonla ilişkilendirilmesi onun pratik zekâsıyla anılmasından kaynaklanmış olabilir. Benzer şekilde Amr-ı Ayyâr da sadece kurnazlığıyla düşmanları alt edip engelleri aşan biri değil aynı zamanda mizah unsuruyla anlatılara canlılık katan bir figürdür. Evliya'nın kurduğu paralelliğin temelinde bunlar yatıyor olabilir.

Defçiler zümresinin de pirleri olarak Amr-ı Ayyâr kabul edilir. Evliya'nın aktardığına göre Hz. Fatıma'nın düğününde Baba Amr def çalmış ve bu nedenle defçilerin piri olarak anılagelmiştir.¹¹⁷ Bu rivayet Amr-ı Ayyâr'ın kültürel bellekte yalnızca kurnaz ve çevik yapısıyla değil aynı zamanda neşeli ve şen şakrak yönüyle de yer ettiğini gösterir. Def çalmak hem ritmik bir beceri hem de sosyal ilişkileri kuvvetli olmayı gerektirir. Dolayısıyla aktarılan bu rivayet onun enerjik ve sosyal kişiliği ile uyumludur. Ayrıca her ne kadar kurgusal da olsa Amr-ı Ayyâr hakkında anlatılagelen bu rivayetler onun Amr b. Ümeyye'nin gerçek kişiliği ile ilişkilendirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Seyahatnâme'de düğün ve şenliklerde insanları eğlendiren ve güldüren eğlence gruplarına (kol) yer verilmiş ve bu gruplardan birinin mensupları ise Amr-ı Ayyâr ile ilişkilendirilmiştir. Evliya Çelebi bu kolu “cihan rindi, düzenbaz, Amr-ı Ayyâr köçekleri, her biri asrın yegânesi” gibi ifadelerle tarif etmiş; çalgıcı, şarkıcı ve taklitçi olarak görev yapan bu grubun yetenekleri karşısında dünyanın en ünlü nedimlerinin bile dilsiz kalacağını söylemiştir.

Amr-ı Ayyâr'ın pir olarak kabul edildiği zümreler farklı sosyal ve kültürel alanlarda onun çok yönlü karakterinin nasıl benimsendiğini gösterir. Bu zümreler oldukça çeşitlidir: yankesiciler, asesler, peykler, şatırlar, deveçiler, meşaleciler, cenaze peykleri, defçiler ve eğlence kolları. Her bir zümre kendi yaşam biçimleri ve mesleklerinin gerektirdiği özellikler doğrultusunda Amr-ı Ayyâr'ın belirli yönlerini öne çıkarır. Öne çıkan bu yönleri şöyle özetleyebiliriz; stratejik zekâ ve pratik düşünme, hareketlilik ve çeviklik, fiziksel yetenekler, sosyal etkileşim, gösterişli bir görünüm. Evliya Çelebi'nin aktardığı bu rivayetler onun bu çok yönlü karakterinin toplumun farklı kesimleri tarafından nasıl yorumlandığını ve kültürel bellekte nasıl yer ettiğini gözler önüne serer.

¹¹⁶ Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 607.

¹¹⁷ Kahraman ve Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 607.

Sonuç

Bu çalışma, İslâmî kaynaklarda “peygamber elçisi” olarak anılan sahabe Amr b. Ümeyye’nin tarihsel kişiliğinden beslenen, Osmanlı dinî-destanî edebiyatında yer verilen bir oyunbaz figürü olan Amr-ı Ayyâr’ın çok yönlü yapısını ortaya koymuştur. Kısa boy ve köselik gibi fiziksel özellikleri geleneksel kültürde hilekârlıkla özdeşleştirilirken bu özelliklerin zekâ ve çeviklikle beslenmesi onu güç dengelerini alt üst eden bir figüre dönüştürür. Kılık değiştirme yeteneği, olağanüstü dağarcığı ve sapanıyla düşmanlarını hem fiziksel hem de psikolojik olarak yenmesi oyunbazın algıları bozan doğasını yansıtır. Bütün yeteneklerini sergilediği, mizahla harmanlanmış hırsızlığı ise sınırları aşan bir oyunbaz eylemidir.

İnceleme göstermektedir ki bu figürün kültürel etkisi Osmanlı edebî metinlerinin ötesine uzanır. Alevi-Bektaşi ritüellerinde saygın bir kişilik olarak anılmasına karşın yankesicilerin piri sayılması onun kültürel bellekteki ikili yönünü ortaya koyar. Oyunbazın paradoksal doğasına uygun bir şekilde Amr hem kutsalla (peygamber mirası ilahi hediyeler) hem de ahlakdışı olanla (hırsızlık, kandırmaca) ilişkilidir. Bu ikilik onu ilginç ve eğlenceli bir kahramana dönüştürmekle kalmaz otoriteyi sorgulatan bir figür hâline getirir.

Araştırmanın sunduğu bütüncül yaklaşım Osmanlı kültür tarihi bağlamında oyunbaz figürlerinin kültürel yansımalarını görmek için Amr-ı Ayyâr üzerinden yeni bir perspektif sunmuştur. Gelecek çalışmalarda bu figürün Osmanlı coğrafyasının diğer dillerindeki temsillerinin ya da komşu kültürlerdeki benzer temsillerinin karşılaştırılmalı analizleri evrensel ve yerel arasındaki ilişkilerin ortaya konması için dikkate değer veriler sağlayacaktır.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özđün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)’in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Declaration

I declare that this study is original; that I have acted by the principles and rules of scientific ethics at all stages of the study, including preparation, data collection, analysis, and presentation of information; that I have cited sources for all data and information not obtained within the scope of this study and included these sources in the bibliography; that I have not made any changes in the data used, and that I comply with ethical duties and responsibilities by accepting all the terms and conditions of the Committee on Publication Ethics (COPE). I hereby declare that if a situation contrary to my statement regarding the study is detected, I agree to all moral and legal consequences that may arise.

Hakem Değerlendirmesi

: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması

: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review

: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest

: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support

: The authors declared that this study has no financial support.

Kaynakça

- Abdülmeccid bin Şeyh Nasûh. *Abdülmeccid bin Şeyh Nasûh'un Manzum Kıyafetnâmesi İnceleme Metin Dizin*. Haz. H. İbrahim Demirkazık. İstanbul: Asmaaltı Yayınevi, 2015.
- Akalın, Şükrü Halûk. *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Akın, Nurhayat Şimşek. “Hamzanâme (8. Cilt, Yapı Kredi Sermet Çifter Ar. Kütüphanesi) Metin-İnceleme.” Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, 2006.
- Aktürk, Büşra. “Hamzanâme (56. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük).” Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2022.
- Alabaşoğlu, Merve. “Hamza-nâme (48. Cilt) İnceleme-Metin-Sözlük”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2022.
- And, Metin. *16. Yüzyılda İstanbul Kent Saray Günlük Yaşam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Arpağuş, Sâfi. “Pîr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII (İstanbul 2007), ss. 272-73.
- Aslanoğlu, İbrahim. *Şah İsmail Hatâyî (Divan, Dehnâme, Nasihatname ve Anadolu Hatayîleri)*. İstanbul: Der Yayınları, 1992.
- Baker, Margaret P. “The Rabbit as Trickster”. *The Journal of Popular Culture* 28:2 (Eylül 1994): 149-58.(erişim 04.05.2025)
- Batur, Nazlı Hatun. “Hamza-nâme (54. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2022.
- Beyzadeoğlu, Süreyya Ali, Müberra Gürgendereli, ve Fatih Günay. *Edirneli Ahmed Badi Efendi: Armağan. (Divan şiirinde atasözleri ve deyimler = Proverbs and idioms in the classical Ottoman poetry)*. ed.Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin. Cambridge: Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2004.
- Calasso, Giovanna. “Il Xâvar-nâmè di Ibn Hoşâm: Note Introduttive”. *Rivista Degli Studi Orientali*, 48 (1974 1973): 153-73. (erişim 04.05.2025)
- Çakmak, Yasin. “Hamzanâme (17. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2018.
- Çelebioğlu, Âmil. “Kıyafet İlmi ve Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyafetnameleri”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı* 11:2 (1979): 305-48.
- Çetin, İsmet. *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Çorak, Reyhan ve Feyza Başgöze. *Hamzanâme: Hamzazâde Rüstem'in Cenk ü Cidali*. İstanbul: Ketebe, 2021.

- Çorak, Reyhan ve Saime Çakmak, *Hamzanâme: Hamzazâde Rüstem ile Said-i Nebire'nin Maceraları*. İstanbul: Ketebe, 2018.
- Dankoff, R. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü Seyahatnamedeki Eskicil, Yöresel, Yabancı Kelimeler, Deyimler*. Katkılarla Çev. Semih Tezcan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Deniz, Tuğba. "Hamza-nâme (14. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Doty, William G. "A Lifetime of Trouble-making: Hermes as Trickster". *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts, and Criticisms*, ed. ed. William J. Hynes ve William G. Doty, 46-65. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1997.
- Ertuğ, Zeynep Tarım. "Peyk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV (İstanbul: 2007), ss. 263-64.
- Fayda, Mustafa. "Amr b. Ümeyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1991), ss. 94-95.
- Frontain, Raymond-Jean. "The Trickster Tricked: Strategies of Deception and Survival in the David Narrative". *Mappings of the Biblical Terrain The Bible As Text*, ed. Vincent L. Tollers ve John R. Maier, 170-92. Lewisburg: Bucknell University Press, 1990.
- Gökbel, Ahmet. *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2019.
- Darîr. *Kitab-ı Sıyer-i Nebi*. Haz. M. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1986.
- Güvenç, Ahmet Özgür. "Dede Korkut Kitabı'nda Mizah". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 46 (2011): 157-80. (erişim: 04.05.2025)
- Hançer, Feral. "Hamzanâme (11. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)." Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2018.
- Harman, Ömer Faruk. "Dâvûd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX (İstanbul:1994), ss. 24-25.
- Hynes, William J. "Mapping The Characteristics of Mythic Tricksters: A Heuristic Guide". *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts, and Criticisms*, ed. William J. Hynes ve William G. Doty, 34-42. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1997.
- Kahraman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Cilt 1. Kitap)*. İstanbul: YKY, 2006.
- Kahraman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul (1. Cilt 1. Kitap)*. İstanbul: YKY, 2003.
- Kahraman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul (1. Cilt 2. Kitap)*. İstanbul: YKY, 2003.

- Kapar, Mehmet Ali. “İlk İslam Diplomatı Amr b. Ümeyye ed-Damrî”. *İSTEM*, 30 (2017 Ar.): 271-85. (erişim: 04.05.2025)
- Kaplan, Serhat. “Hamzanâme (6. cilt 2. kısım) (İnceleme-Metin-Sözlük)”. Yüksek isans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2019.
- Kara Tekgül, Işıl ve Aynur Koçak. “Hilebaz Anlatı Kahramanlarına Türkçede Bütüncül Bir Adlandırma Önerisi: Oyunbaz”. *Folklor/Edebiyat* 30:119 (2024 Ağ.): 575-88. (erişim: 04.05.2025)
- Kaya, Abdullah. “Hamzanâme (5. Cild II. Kısım) (İnceleme-Metin-Sözlük)”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2018.
- Kayaokay, İlyas. *Hız. Ali Cenk-nâmeleri: Yeni Bir Nüsha Işığında Eski Anadolu Türkçesi Devri Manzum: Beyazarlı Ma'âzoğlu Hasan, Selâsil Kalesi Cengi Cenâdil Kalesi Cengi-Nakıboğlu Taceddin, Aden Kalesi Cengi-Şeyyâd İsâ, Salsâl-nâme*. İstanbul: DBY, 2021.
- Kayaokay, İlyas. *Türk Edebiyatında Manzum Hız. Ali Cenk-nâmeleri ve Diyarbakırlı İbrahim Şükrî'nin Kıssa-i Kan Kal'ası ile Hikaye-i Haver-Zemîn Adlı Mesnevileri*. İstanbul: DBY, 2022.
- Kaymaz, Zeki ve İbrahim Şahin. *Türk Yurtlarında (Aldar) Köse*. Ankara: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı [TÜRKSOY], 2022.
- Koçak, Aynur ve Fatma Zehra Uğurcan. “Pir Sultan'ın Şiirlerinde Kültürel Belleğin İzleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 106 (2023 Tem.): 27-41. (erişim: 04.05.2025)
- Kont, Mehmet. “Hamza-nâme'nin 12. Cildinin Halk Bilimsel İncelemesi (Metin-Sözlük)”. Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2019.
- Korkmaz, Abdulkadir. “Hamzanâme (20. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2017.
- Latîfi, *Evsâf-ı İstanbul*. Haz., Nermin Suna [Pekin] İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.
- Leeming, David A. “Trickster”. *Encyclopedia of Psychology and Religion*. New York: Springer, 2010.
- Muhammed Efendi, *Sîretü'n-Nebî: (inceleme - tenkitli metin)*, Haz., Bayram Özfirat. C. II İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Özal, Kübra Ece. “Hamzanâme (25. Cilt) İnceleme-Metin-Sözlük.” Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2023.
- Özdemir, Mustafa. “Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Hayatı ve Rivayetleri.” Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2022.

- Özkat, Mustafa. “Münîrî (öl. 1521?)’nin Manzum Siyer-i Nebî’si Cilt: IV-V (İnceleme-Metin).” Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- Radin, Paul. *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. New York: Philosophical Library, 1956.
- Redhouse, J. W. *A Turkish and English Lexicon: Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*. C. II İstanbul: Çağrı Yayıncılık, 1987.
- Scheub, Harold. *Trickster and Hero: Two Characters in the Oral And Written Traditions of The World*. Madison: The University of Wisconsin Press, 2012.
- Soyal, Tuğçe. “Hamzanâme’nin Birinci Cildi (İnceleme-Metin).” Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.
- Şen, Mesut. “Tarihî Metinlerde Saç ve Sakal Kültürü”. İçinde *Saç Kitabı*, editör Emine Gürsoy Naskali, 12-44. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.
- Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. C. 1. İstanbul: OSEDAM, 2016.
- Tatlı, Yavuz. “Hamzanâme (9. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük).” Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2017.
- Tezcan, Semih ve Hendrik Boeschoten. *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: YKY, 2006.
- Thévenot, Jean. *Thévenot Seyahatnamesi*. Ed., Stefanos Yerasimos. Çev., Ali Berktaş. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- Top, Yılmaz. “Münîrî (öl. H. 927/M. 1521)’nin Manzum Siyer-i Nebî’si (6-7. cilt): İnceleme-Metin”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011.
- Toprak, İsmail. *Hazreti Ali Cenkleri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014.
- Tuncer, Mustafa. *Gülbanglar: Alevi-Bektaşî gülbangları*. İstanbul: Cevahir, 2009.
- Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Fütûhu’ş-Şâm*. Haz. Abdullatîf Abdurrahman. C. II Beyrut: Dârü’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1997.
- Yeşiloğlu, Nurcem. “Hamza-Nâme (46. Cilt) Metin-Sözlük-İnceleme.” Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2021.
- Yılmaz, Yaşar. “Hamza-nâme (6. Cilt 1. Kısım) İnceleme-Metin-Sözlük.” Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2018.
- Yücel, Ceren. “Hamzanâme (12. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük).” Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2021.